

vergelijkbare veel omvangrijker jubileumboek van de marechaussee uit 1964 legt. Het andere terrein, de geschiedenis van de politie, zo stelt de auteur in zijn inleiding vast, is nog nagenoeg *terra incognita*.

C. B. Wels

P. Manasse, *Boekenvrienden solidariteit. Turbulente jaren van een exiluitgeverij* (Den Haag: Biblion uitgeverij, 1999, 150 blz., f49,50, ISBN 90 5483 178 2).

Na de machtsovername door de nazi's in Duitsland kreeg Nederland vanaf 1933 te maken met een grote stroom Duitse vluchtelingen. Onder de vluchtelingen bevond zich Hein Kohn, joods en politiek bewust en in Duitsland werkzaam bij de sociaal-democratische Boekhandels Vereniging en het gelijkgestemde Büchergilde Gutenberg. Ondanks alle moeilijkheden als immigrant, wist Kohn in Nederland een zelfstandig bestaan op te bouwen door in 1934 een eigen exiluitgeverij te beginnen onder de naam 'Boekenvrienden solidariteit' en van 1936 tot 1943 onder de naam 'Het Nederlandsche boekengilde'. Met de term 'exiluitgeverij' wordt zowel een genre- als een tijdsafbakening gegeven: bedoeld wordt het uitgeven van literatuur van uit het Duitse Derde Rijk verbannen en gevluchte auteurs. Doel van het boek is om de geschiedenis van de uitgeverij van Kohn, die tot de drie belangrijkste exiluitgeverijen gerekend mag worden, aan een groter publiek bekend te maken. Aanleiding bood de vondst van nieuw materiaal, dat nieuw licht wierp op de uitgeverij. Het materiaal betrof het archief van Jan Hilvers in het Internationaal instituut voor sociale geschiedenis te Amsterdam, dat betrekking had op de beginjaren van de uitgeverij. 'Wij kunnen nu vaststellen dat de eerste jaren zeer turbulent verliepen en achterklap hoogtij vierde', schrijft de auteur.

In het boek wordt gewezen op het feit dat het van moed getuigde in de crisisjaren een uitgeverij te beginnen. Een uitgeverij draaiende houden was al moeilijk, er een op te richten stond welhaast gelijk aan zelfdestructie. 'Wat bezielde Kohn?' kan men zich afvragen. Allereerst was het zo dat geen werk betekende dat Kohn's verblijfsvergunning niet verlengd werd. De Nederlandse overheid maakte het Kohn als immigrant daarbij niet gemakkelijk. Het bleek moeilijk, zo niet onmogelijk, als buitenlander zonder geld (Kohn kon niet aan zijn in Duitsland achtergebleven vermogen komen) een bedrijf op te zetten. Ook was er een barrière door de vakverenigingen, die in 1935 besloten om buitenlandse uitgeverijen niet te erkennen. Daar staat tegenover dat Kohn al snel in Nederland vriendschappen aanging en de juiste contacten opdeed en met zijn optimistische karakter zich snel ingeburgerd voelde. Geholpen door een Nederlandse inschrijving in het handelsregister, kon Kohn toch zijn uitgeverij starten. Op 1 januari 1934 begon hij met de uitgave van een maandelijks reeks van populaire uitgaven van veelal in Duitsland verboden literatuur van socialistische en pacifistische strekking. Kohn wilde zijn lezers vooral bewust maken van wat er in de wereld gebeurde, waarbij hij ernaar streefde de boeken zo goed, mooi en goedkoop mogelijk uit te brengen. Het leespubliek moest met name gezocht worden onder vakbondsbestuurders, gemeenteraadsleden en hoger opgeleide sociaal-democraten. Het boek vermeldt helaas niet in hoeverre het beoogde publiek werkelijk werd bereikt. Wel wordt duidelijk dat de uitgeverij niet in alle socialistische kringen even bekend was. In de dag- en weekbladen verschenen gelukkig goede recensies over de eerste uitgebrachte delen.

Na het succesvolle eerste jaar raakte Kohn, ondanks zijn heldere handelsgeest, in financiële moeilijkheden. Verschil van visie op de voortzetting van de uitgeverij leidde uiteindelijk tot een breuk tussen hem en zijn 'compagnon' Jan Hilvers, met wie Kohn een hechte vriendschap

had opgebouwd. Een schikking over de financiële afwikkeling kon niet verhinderen dat het 'conflict' nog jarenlang voortsleepte. Hilvers zocht steeds weer confrontaties om zijn 'gelijk' te halen. Als gevolg hiervan diende Kohn zich tenslotte bij de Hilversumse politie te melden. Daar kon Kohn gelukkig aantonen in zijn eigen levensonderhoud te voorzien — voorwaarde voor een verblijfsvergunning — en werd de kwestie definitief afgehandeld. In 1936 zette Kohn de uitgeverij succesvol alleen voort.

De oorlogsjaren brachten natuurlijk grote veranderingen met zich mee. Het was uitgeverijen alleen nog toegestaan boeken uit te geven die niet in strijd waren met de nazi-ideologie. Kohn paste zijn uitgavebeleid aan, maar zag zich na de oproep van de *Kulturkammer* gedwongen, in 1943 zijn uitgeverij definitief op te heffen. Hij wist uit handen van de Duitsers te blijven en kwam tenslotte ongeschonden de oorlog door.

Boekenvrienden solidariteit leest niet slechts als een biografie van Kohn, maar geeft vooral ook een goed beeld van de jaren dertig, van het immigrantenleed en van het vak van uitgever. Veel aandacht wordt besteed aan de uitgaven van het Boekengilde. Een kleine fout is dat een gedeelte van de nummers van de voetnoten in de tekst niet correspondeert met die in het noten-apparaat. Naast een personenregister biedt de lijst van geraadpleegde literatuur, voor wie niet goed bekend is met het fenomeen exiluitgeverij, veel aanknopingspunten. Een overzicht van alle uitgaven van het Boekengilde tenslotte completeert het typografisch goed verzorgde werk. Manasses boek is een waardevolle aanvulling op de al bestaande uitgeverijliteratuur over deze periode in de geschiedenis.

Annemieke van der Velden

G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: Sdu uitgevers, 1999, 331 blz., ISBN 90 12 08747 3).

Het onderwerp van het boek van Aalders maakt een recensent niet vrolijk. Integendeel, de feiten die Aalders beschrijft, zijn stuitend. Zoals de ondertitel al vermeldt, bestaat de hoofdinhoud van het boek uit een beschrijving van de systematiek die de Duitse bezetter hanteerde om zich, voordat hij zich van de joden onttreed, te verzekeren van het bezit van zoveel mogelijk van hun eigendommen. Bij deze roof maakte de bezetter gebruik van een juridisch en formeel kader dat verhullend werkte. De bedoelingen van de Duitsers, de vernietiging van het jodendom in Europa, bleven voor velen nog effectief verborgen. Het is deze systematiek die Aalders op een consciëntieuze wijze beschrijft. Daarbij kan hij van tijd tot tijd zijn eigen onthutsing of woede niet helemaal verbergen. Dat erkent de auteur ook min of meer in zijn 'Woord vooraf' (12). Zo wordt de bank Lippmann, Rosenthal & Co al een roofbank genoemd voordat de lezer duidelijk is gemaakt wat de rol van de bank is geweest (56). Dit doet overigens niets af aan de lezenswaardigheid van het boek.

Aalders laat de hoofdstukken over de ontvreemding van het joods bezit voorafgaan door vier hoofdstukken (deel I) die de roofzucht van de Duitsers in zijn algemeenheid beschrijven. De vele vormen van roof die de bezetters toepasten, passeren de revue. De belangstelling die de Duitsers voor cultuurgoederen hadden, wordt in hoofdstuk 3 apart belicht. De cultuurgoederen krijgen meer aandacht dan de andere vormen van roof. De reden die de auteur hiervoor aangeeft, is dat er momenteel relatief veel aandacht voor dit onderwerp bestaat (11). In hoofdstuk 9 komt dit onderwerp opnieuw aan de orde wat betreft het joods kunstbezit.

In deel II komt de roof van joods bezit aan bod. In de hoofdstukken 5, 8, 9 en 10 komen bijna alle vormen van joods bezit aan de orde, zoals grond, hypotheek, schulden, vorderingen,